

Seljukly şazadasy: Gutulmyş beg

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Seljukly şazadasy: Gutulmyş beg SELÇUKLU ŞEHZADESİ KUTALMIŞ

Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensup bulunuyorlardı ve başlarında da Demir yaylı (Temir Yalığ), Dukak (Tukak) Bey bulunuyordu. Kınık boyu, Oğuz Yabgu Devletine bağlıydı ve Dukak Bey, Oğuz Yabgu Devletinde Yabgu'dan sonra gelen önemli bir kişiliye sahipti. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk, genç yaşında (1718) Oğuz Yabgu'su tarafından Subaşılığa (ordu komutanlığına) atanarak Kınık boyunun da beyi oldu. Babası tarafından Türk töresine göre yetiştirilen Selçuk iyi bir asker ve siyasetçi olarak Yabgu Devletinde kısa sürede büyük bir ün sahibi oldu[1].

Selçuk'un genç yaşında büyük üne sahip olması, kısa sürede kendisine karşı bir muhalif grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Onun, Yabgu'nun sarayına girerek Hatun, çocukları ve öteki devlet adamlarının önünden geçmesi ve Yabgu'nun hemen yanına oturması, başta bu hanım olmak üzere diğer devlet adamları tarafından saygısızlık olarak nitelendirildi. Bu nedenle, devlet adamlarının etkisiyle Selçuk'u kendisine rakip olarak gören Yabgu, ayrıca eşinin de kıskırtmasıyla onu bertaraf etme hazırlıklarına başladı[2]. Bunun üzerine Selçuk, askerleriyle birlikte Oğuz Yabgu Devleti'nin kışlık başkenti Yengikent'ten ayrılarak ahalisinin çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği Sir-Derya (Seyhun)'nın aşağısındaki Cend'e geldi. Buna ilaveten göç hadisesinin üzerinde duran bazı kaynaklarda, Selçuk'a bağlı ailelerin çok, otlakların ise az olması sebebiyle Türkistan'dan Mâverâünnehr vilâyetine geldikleri belirtilmektedir[3]. Onun Cend'e gelişi "Turan'dan İran'a" veya "Dâr ul-harpten Diyar-ı İslam'a" geçişi olarak kabul edilmektedir. Selçuk, Oğuz Yabgu Devleti'nin hâkimiyetinin zayıf olduğu Cend'e hâkim olarak burada bir

beylik kurdu. Ardından da bir kengeş (kurultay) toplayarak İslâmiyet'i kabul etti. Böylece İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ve bu yeni din uğrunda cihâda başladı. Bunun sonucunda da "Melikü'l-Gâzi" unvanını aldı. Selçuklu Devletini kuracak olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin babası Mikail de yapılan bu savaşların birinde şehit oldu[4].

Selçuk, tam bir Oğuz şehri olan Cend'de beylik kurduktan sonra özellikle Karahanlı-Samanî mücadelesinin vuku bulunduğu bölgede, siyasî ve askeri bir gücün temsilcisi durumuna geldi. Bu arada Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Karahanlıların merkezi Balasagun'a uzak olamayan ve Samanîlerin elinde bulunan Talas Nehri ve havalisinin ilhakından sonra Müslüman Oğuzlar ile meskûn olan Sayram (İsficab- Çimkent), Farab (Otrar), Süt-kent'ten ilerleyerek Sır-Derya (Seyhun) havzasına iyice yaklaştı. Zayıf durumda bulunan Samanî Devleti bu bölgeleri muhafaza edecek kudrette değildi. Ayrıca Karahanlı hükümdarı ileri harekâtına devamla Mâverâünnehr bölgesini de hâkimiyet altına alarak Samanî başkentini tehdit etmeye başladı[5]. Bu sebeple Karahanlılar karşısında zor duruma düşen Samanîler, Selçuk'un kurduğu Oğuz Beyliğini tanımak zorunda kaldı. Çünkü bu sıkışık ve zor durumdan kurtulmak isteyen Samanî hükümdarı Nuh, Buğra Han'a karşı Selçuk'tan yardım istedi. Bunun üzerine Selçuk, büyük oğlu Arslan'ın idaresindeki kuvvetlerini yardıma gönderdi[6]. Böylece Samanî hükümdarı bu yardım sayesinde Karahanlı ordusunu mağlubiyete uğrattı. Bu olaydan bahseden İbnu'l-Esir, "Türk hükümdarı Buğra Han İlig, bu yılda (992) ordusu ile Buhara'ya yürüdü. Emir Nuh b. Mansur'da onun üzerine büyük bir ordu gönderdi. Buğra Han, bu orduyu mağlup etti. Bunun üzerine kaçarak Buhara'ya döndüler... Bu defa Nuh, bizzat kendisi başka bir askeri birlikle Buğra Han'a karşı yürüdü. İki taraf karşı karşıya geldi ve şiddetli bir savaş oldu. Bu savaş, Buğra Han'ın mağlubiyeti ile sonuçlandı" bilgisini vermektedir[7]. Samanî hükümdarı bu yardıma karşılık Selçuklulara, Nur (Nur Ata)[8] kasabasını verdi. Böylece Oğuzlar, Mâverâünnehr'e gelerek Nur kasabasına yerleşmeye başladı (990).

Selçuk, hayli ihtiyar iken Cend'de öldü (1007)[9]. Onun dört

oğlu vardı[10]. Fakat Mikail henüz babası hayatta iken öldüğü için geriye üç oğlu kalmış böylece en büyük oğlu Arslan olduğu için Türk devlet geleneği icabı beyliğin başına başbuğ olarak o geçerek Yabgu unvanını aldı. Bununla birlikte ailenin diğer üyeleri, kendilerine bağlı Oğuz oymaklarının başında, yarı bağımsız bir durumda ve Arslan Yabgu'ya zayıf bir bağla bağlı bulunuyorlardı. Ailenin başına geçen Arslan Yabgu'nun iki oğlu vardı ki, bunlar Kutalmış ve Resul Tegin'di[11]. Bu makalede Arslan Yabgu'nun oğullarından biri ve muhtemelen ortancası olan ünlü şahsiyetin siyasi hayatı üzerinde durulacaktır.

Öncelikle bu Selçuklu prensinin adı üzerinde ittifak edilmemiştir. Aşağıda da görüleceği üzere amcasının oğullarına karşı saltanat davası güderek bu uğurda ölen Selçuklu prensinin adı Kutlumuş, Kutulmuş, Kutalmış ve Kutlamış şekillerinde okunmuştur[12]. Türk tarihçilerinden Hüseyin Namık Orkun bu ismi, "Kutlumuş", Necip Asım, Mehmet Arif, Rıza Nur, Mükrimin Halil Yinanç, "Kutulmuş", Fuat Köprülü, Mehmet Altay Köymen, İbrahim Kafesoğlu, Ali Sevim, Faruk Sümer ve Osman Turan, "Kutalmış", Zeki Velidi Togan ise "Kutlamış" şeklinde ifade etmişlerdir[13]. Atsız ise bu konuda; "Kutulmuş ve Kutalmış" şekilleri de doğru olabilirse de "Kutlamış sın doğru olması ihtimali ötekilerden fazladır[14]" yorumunu yapmaktadır[15].

Arslan Yabgu

Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın (955), Buhara'yı alarak Samanî Devleti'ne son vermesi üzerine (999), bu devletin müttefiki durumunda olan Arslan Yabgu yalnız kaldı. Fakat bir süre sonra Samanî hükümdarı İsmail Muntasır, Karahanlılara karşı Arslan Yabgu ile birleşerek yeniden harekete geçti. Mâverâ ün- Nehr ve Samanîlerin önemli şehir ve kalesi Buhara'yı ele geçirdikten başka Karahanlı ordusunu Semerkant yöresindeki Zerefşan köprüsü yakınlarında bozguna uğrattı. Ancak çok geçmeden İlig Nasr Han'a yenilen Muntasır, Buhara'yı terk etmek zorunda kaldı ise de Arslan Yabgu'dan gelen yardımla İlig Nasır Han'ı yeniden mağlup etti (1003). Fakat bu

sırada Arslan Yabgu, siyaset değişikliği yaparak İlig Nasr Han'la birleştirdi ve Muntasır'a karşı cephe aldı. Böylece Muntasır'ın Samanî Devleti'ni yeniden diriltme çabaları sonuçsuz kaldı[16].

İlig Nasr Han'ın ölümü üzerine, Karahanlı hükümdarı Arslan Han tarafından hapsedilmiş olan şehzade Ali Tekin, bir fırsatını bulup hapisten kaçarak Arslan Yabgu'nun desteği ile Buhara'yı ele geçirdi ve burada kendi hâkimiyetinde yeni bir siyasi teşekkül kurmayı başardı. Böylece Karahanlı-Gazneli Devletlerine karşı yeni bir ittifak kurulmuş oldu. Bu durum karşısında derhal harekete geçen Karahanlı ve Gazneli sultanları, Semerkand yakınlarında bir toplantı yaparak[17] "İran-Turan" meseleleri görüştüler[18].

Gazneli sultan Mahmut ve Yusuf Kadir Han, Amu Derya (Ceyhun) kıyısında biraya gelerek bir anlaşma yaptılar. Yusuf Kadir Han; "Birkaç seneden beri bir kavim Türkistan'dan benim memleketime kadar gelip Nur-Buhara ve Soğd-Semerkand otlak ve çayırlarını ele geçirdiler. Pek büyük bir ordu ve sayısız askerleri var. Önderleri Selçuk'tur. Onun dört oğlu ordu içinde önder olmuş, itibar kazanmış ve oldukça kuvvetli ve çok miktarda ordu için lâzım olan malzeme ve teçhizatı temin edip, sultanlık için hazırlık ve teşkilat yapmışlardır. Eğer sen bir gün Hindistan tarafına hareket edecek olursan, onlardan emin olunmaz. Çünkü vilayet istemek, bir tarafı ele geçirmek veya bir hükümdarlık tamahı ile onlardan fesat gelir. Onlardan yardım almak ve rehin istemek zaruri olmuştur"[19] diyerek dikkatleri Selçuklu tehlikesine çekti.

Görüşmenin siyasi neticelerine gelince; Ali Tekin'in Mâverâünnehr'deki hâkimiyetine son verilmesi ve onun yerine Kadir Han'ın oğlu Yeğen Tekin'in geçirilmesi alınan ilk karardı. Bu mesele halledildikten sonra Selçuklular, meselesinin kendiliğinden halledileceği meydana çıktı. Ayrıca Yeğen Tekin, Sultan Mahmud'un kızı Zeynep ile evlenecekti. Kadir Han da kızını Mahmud'un ikinci oğlu Muhammed'e verecekti. Amuderya her iki devlet arasında sınır olacaktı. Arsan Yabgu'nun başında bulunduğu Türkmenler, Mâverâünnehr'den İran tarafındaki Amu Derya (Ceyhun)'ya yakın Horasan'a

nakledilecekti[20].

Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın tavsiyelerine uyan Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'ya bir elçi göndererek; "sizin işten anlamanızdan ve aklınızdan hayrete düştüm. Çünkü bu zaman kadar komşuluk sebebiyle bizden hiçbir istekte bulunmadınız ve bir şey arz etmediniz. Biz ise dostluğunuzu ve yardımınızı çok istiyoruz ve sizin taraftan gelecek bir yardımdan gönlü tok değilim. Eğer bütün kardeşler gelmezlerse birini seçsinler huzurumuza gelsin. Biz, mesafe daha yakın olsun diye nehir kıyısında yerleştik ki, onunla sözleşip bir anlaşma ve yardımlaşma yapalım" teklifinde bulundu[21]. Müsâmeretü'l-Ahbâr'da ise Mahmud tarafından gönderilen elçinin; "Biz, Hint ülkesine gaza düzenlediğimiz zaman İslâm beldelerinin her yerinden seçkin yiğitler, kendi istekleri ve iradeleriyle gaza ve cihada destek çıkmaktalar. Böyle bir mutluluk ve şöhrete erişmek için Selçuk oğullarının bir defa dahi kâfirlerin beldelerine yürüyememiş olmaları şaşılacak bir durumdur. Aramızdaki mesafe kısaldığına göre büyükleriniz ve önde gelenleriniz huzura gelsinler de yapılması gereken işler kendilerine anlatılsın. Sonra da sultanın hil'atine ve övgüsüne kavuşmuş olarak geri dönsünler[22]" dediği yer almaktadır.

Sultan Mahmud'un haberi Selçuklu başbuğlarına ulaşınca, Arsan Yabgu kaynakların ifadesine göre büyük bir ordu ile Sultan Mahmud'un huzuruna doğru yola çıktı. Gazneli sultanı, bunu haber alınca, yeni bir elçisini Arslan Yabgu'ya göndererek, şu anda orduya ihtiyacı olmadığını, maksadının görüşme olduğunu bildirdi. Arsan Yabgu, üç yüz kişi seçip oğlu Kutalmış ile birlikte Mahmud'un huzuruna çıktı. Gazneli sultanı, ona büyük ikramlarda bulunarak yanında bulunan tahta oturttu.

Arslan Yabgu'ya hal hatır sorduktan sonra; "Bizim her zaman Hindistan'da kâfirlerle gaza yapmak için, büyük bir orduya ihtiyacımız vardır. Horasan illeri ihmal edilmiş, askersiz kalıyor. Sizinle tam bir yemin ve anlaşma yapmayı arzu ediyorum. Eğer bir taraftan bir düşman kalkıp fitne çıkarır da yardıma muhtaç olursak, sizin ordunuzdan yardım isteyelim" dedi. Arslan Yabgu gençliğinin ve güçlülüğünün gururu ile

“Bizim tarafımızdan kullukta kusur olmaz” diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, “Eğer ihtiyaç olursa, hangi alametle bize yardıma gelir ve ne miktar gelir?” Arslan Yabgu koluna bir yay ve elbisesinin kuşağına iki ok takmıştı. Onlardan bir oku Mahmud’a vererek; “Muhtaç olduğun vakit bunu bizim kabilemize gönderirsen yüz bin atlı imdadına yetişir”, Mahmud, “Eğer kâfi gelmezse?”, öteki oku önüne koydu ve “Bunu Balhan Dağlarına gönderirsen elli bin atlı gelir”. Mahmud, “Bu da kâfi gelmezse?” Arslan Yabgu yayı vererek, “Nişan olarak Türkistan’a gönder, istersen iki yüz bin atlı gelir” diye cevapladı. Bunun üzerine Gazne sultanı, Arslan Yabgu’yu serhoş ederek tutuklattırıp, Hindistan’da kendisine ait müstahkem Kalincar[23] kalesine gönderdi[24].

Arslan Yabgu, yedi sene Kalincar kalesinde hapis kaldı. O hapiste iken Selçuklu başbuğları, 150 Türkmen yiğidini Arslan’ı kurtarmak için Kalincar kalesine gönderdi. Türkmenler burada odunculuk, hamallık ve suculuk yapmaya başladılar. Sonunda bir gece Arslan Yabgu’yu kaçırmaya muvaffak oldularsa da ormanda yollarını kaybetmeleri üzerine, Gazneli askerleri onlara yetişti. Arslan Yabgu, Türkmenleri geriye gönderdi ve kendisi de teslim oldu. Tekrar Kalincar kalesine hapsedildi[25]. Oğlu Kutalmış, bir müddet daha babasını kurtarmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamayınca, Hindistan’dan batıya Sistan’a oradan da kuzeye Buhara’ya Selçuklu başbuğlarının yanına gelerek durumu anlattı[26].

Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu’nun ölümünden sonra başsız kalan Türkmenlere[27] saldırılar düzenleyip onları yağmalattı. Çok geçmeden bunlardan dört bin çadırılık bir kitleyi Horasan valisi Arslan Cazib’in muhalefetine rağmen Horasan’a getirterek Nesâ, Bâverd ve Ferâve[28]’ye yerleştirdi. Ancak Türkmenler, Gazneli vergi memurlarının zulme varan davranışları üzerine kendilerine katılan diğer Türkmenlerle birlikte yağma akınları yapmaya başladılar. Bunun üzerine sultan Mahmut önce Arslan Cazib’i onlara karşı sevk etti. Ardından da kendisi bizzat harekete geçerek onları ağır bir şekilde cezalandırdı. Türkmenlerden bir kısmı kaçarak Balhan Dağlarına ve Dihistan’a sığındılar. Geri kalanları ise batıya

hareket ederek Azerbaycan ve Diyar-ı Rum'da Doğu Anadolu'ya kadar uzanan akınlar yaptılar[29].

■ Kutalmış'ın Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e Bağlılığı ve Faaliyetleri

Arslan Yabgu'nun hapsi ve ölümü üzerine, Selçuklu ailesinin, dolayısıyla Türkmenlerin yeni başbuğları olarak Tuğrul ve Çağrı Bey görülmekte ise de ailenin başına Yabgu olarak yaşça büyük olan sakın tabiatlı Musa İnanç Bey getirildi[30]. Babasının Kalincar kalesinde ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin yanına gelen Kutalmış, Tuğrul Bey'den büyük bir ilgi gördü. Kendisi de Tuğrul bey'e hizmet etmekten geri durmadı. Selçuklu başbuğları, amcalarının ölümü üzerine Gazneli Devleti'ne karşı uzun bir istiklâl mücadelesine başladılar. Nihayet girdikleri istiklâl mücadelesinin son halkası olan Dandanakan Savaşında (22-24 Mayıs 1040) Gazneli ordusunu mağlup ederek bağımsızlıklarını kazandılar. Bu savaştan sonra bütün Selçuklu başbuğ ve şehzadelerinin katıldığı bir toy/Devlet Meclisi/kurultay toplandı. Kengeşte ele geçirilen ve fethedilmesi kararlaştırılan ülkeler paylaştırıldı. Bu paylaşımında Çağrı Bey, melik ve ordu komutanı olarak Mâverâ ün Nahr'in batıdaki kolu Amu Derya (Ceyhun) ile İran arasındaki Merv'de oturacak Serahs ve Toharistan'ın merkezi Belh şehirleri ile Amu Derya-Gazne arasındaki memleketlere fetih ile sahip olacaktı. Musa Yabgu'ya, Bust, İsfizar Herat, Sistan ve onun etrafında ele geçireceği yerler verildi. Ayrıca Çağrı Bey'in oğlu Kavurd, Kirman'a atandı. Tuğrul Bey'e ise büyük sultan olarak Irak tarafları verildi. İbrahim Yinal, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti ve Kutalmış da onun yanında idiler. Rey şehri ele geçirildikten sonra İbrahim Yinal Hemedan'a, Yakuti, Zencan ve Azerbaycan taraflarına, Kutalmış ise Cürcan ve Damgan'a atandı[31].

Vasपुरakan (Van bölgesi), Anion (Anı) ve Theodosiopolis (Erzurum) themalarının yer aldığı Doğu Anadolu'nun fetih harekâtını bizzat yeni başkent Rey'den[32] yönetmeye başlayan Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı Hemedan, İsfahan il ve

yörelerinin, amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resul Tekin'i Hazar Denizi bölgesinin[33], öteki amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ı ve kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi. Bu şehzadelerin emirlerine kalabalık Türkmen kuvveti verildi[34]. Kutalmış, faaliyetlerinde Geylan ve Tarım bölgelerini ele geçirdikten sonra Aras Nehri'ni geçerek Erran (Aran) ve Gürcistan arasındaki bölgelerine girdi. Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakos'un Gürcü asıllı kumandanı Liparit yönetiminde sevk ettiği ordunun Şeddadoğulları[35] beyliğinin başkenti Aras'ın kuzeyi ve Ağrı Dağı'nın karşısındaki Duvin'i kuşatması üzerine, Tuğrul Bey, onları savunmak amacıyla Kutalmış kumandasında bir ordu gönderdi. Selçuklular ile Bizanslılar (Rum- Romalılar) arasında ilk çarpışma burada vuku buldu ve 1045'de Gürcü, Ermeni ve Rumlardan müteşekkil Liparit kumandasındaki Bizans ordusunu tarihi Gence kalesi önlerinde kesin bir yenilgiye uğrattı[36].

1045-1046'da Yukarı El-Cezire'de faaliyet gösteren Kutalmış, Sincar yakınlarında Musul Emirleri olan Ukayli Arapları tarafından püskürtülünce, Ergani yöresinde kendine bir yol açarak buradan geçerken Dılkhum ve Bağın kasabalarını yağmaladı. Buradan Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş bölgesine ulaşarak bölge valisinden geçiş izni istedi. Vali Stephanos Likhoudes'in bunu hemen reddetmesi ve arkasından da Türkleri durdurmak istemesi üzerine yapılan savaşta tam bir yenilgiye uğradı. Bu zafer üzerine Kutalmış, Aras Nehri boyunca ilerlemiş ve Tuğrul Bey'in yanına giderek, "Bu bölgelerin zengin ve Rumların (Romalıların) ise korkak olduklarını ve bu sebeple kolaylıkla fethedilebileceğini" bildirdi[37].

Sultan Tuğrul Bey'in Yakuti ile birlikte Azerbaycan'ın fethi için görevlendirdiği Hasan, 20.000 kişilik bir Selçuklu ordusu ile Eleşgird, Pasin ve Erzurum ovalarını akınlara uğrattıktan sonra Vaspurakan bölgesine girdi (1048 sonbaharı). Ancak Bizanslılar tarafından[38] Büyük Zap suyu üzerinde kurulan pusuya düşürüldü. Başta Hasan Bey olmak üzere pek çok Türk askeri şehit edildi. Bu sıralarda Kutalmış da Gence muhasarası ile duraklamış bulunuyordu. Sultan Tuğrul Bey, Hasan'ın ve

mağlup olan ordusunun intikamını almak üzere o sırada Şehr-i zor taraflarını itaat altına almakta olan İbrahim Yinal'a Azerbaycan valiliğini vererek Anadolu gazası ile görevlendirdi. Kutalmış'ı da onunla birlikte hareket etmeye memur etti.

Esasen bu sırada Türkistan'dan büyük bir göç dalgası da Doğu Anadolu'ya dayanmıştı. 1048'de Türkler Basian (Pasin) ve Teodosiopolis (Kalikala-Erzurum) ovalarına dökülerek, bu bölgeyi savaşıarak ele geçirdiler. Böylece Türkler, batıda Khaldia, kuzeyde İspir ve Taik bölgesinin güçlü kaleleri, ayrıca Arşarunik, güneyde Taron, Hastenik ve Horajan ormanlarına kadar yayıldılar[39]. Ermeni kaynağının verdiği bilgiyi İslâm kaynağı olan İbnü'l Esir'de doğrulamaktadır. İbnü'l-Esir'in kaydına göre, Mâverâünnehr'de bulunan Oğuzların büyük bir kısmı İbrahim Yinal'ın yanına gelmiş, bunun üzerine İbrahim Yinal onlara; "Sizin burada kalmanız ve ihtiyacınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazaya çıkıp Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım" demişti. Oğuzlar, İbrahim Yinal'ın önünden ilerleyerek, Malazgirt'ten Erzurum'a kadar geldiler, ayrıca Trabzon'a ve o bölgedeki bütün şehirler ve kasabalara kadar uzandılar[40].

İbrahim Yinal, yanına Kutalmış'ı da alarak 100 bin kişilik Selçuklu ordusu ile Doğu Anadolu'ya girdi. Bizans yönetimi, Selçuklu ordusunun durdurulmazsa devlet için ciddi bir tehlike arz edeceğini gördüğünden dolayı hemen gerekli tedbirleri aldı. Vaspurakan ve Gürcistan'ın Bizanslı valileri Aaron ve Kekaumenos'un maiyetindeki kuvvetleri bu akını durduramaya memur itti. Aaron ve Kekaumenos, yıldırım hızıyla ilerleyen Selçuklu ordusu karşısında hiçbir şey yapmadan Bizans imparatorundan acele yardım istediler. Bu talep karşısında Gürcü komutanı Liparit yardıma gönderildi. İbrahim Yinal ise Vaspurakan ve Aras dolaylarında ciddi bir savunma ile karşılaşmayarak nehir boyunu takiben Basean (Pasin)'dan Teodosiopolis (Erzurum) bölgesine indi. Buradan da batıya

yönelerek Erzincan dolaylarında Kötür ve Bican/Vican'ı ele geçirdikten sonra geri dönerek Artze (Kara-Arz, Karaz)'ye doğru ilerledi. Burada yaptığı savaştan sonra oldukça çok miktarda ganimet ele geçirdi. Selçuklu ordusu Artze galibiyetinden sonra tekrar Basean ovasına geçti. İbrahim Yinal, Bizans ordusu ile karşılaştığından dolayı Kapetru kalesi önünde savaşa karar verdi. Türk Ordusu iki büyük grup halinde bulunuyordu. Bunlardan birine İbrahim Yinal diğerine ise Kutalmış kumanda ediyordu. 19 Eylül 1048/ 49'de yapılan savaşta, Bizans ordusu kesin bir mağlubiyete uğradı[41]. Liparit'in esir edildi ve çok değerli ganimetler ele geçirildi. Bu savaştan sonra Selçuklu sultanı Tuğrul Bey ile Bizans imparatoru arasında bir anlaşma yapıldı.

Pasinler Savaşından sonra Kutalmış, daha önce kuşatıp da alamadığı Gence'yi tekrar muhasara altına aldı. Burayı fethetmek üzereyken imparator, büyük bir ordu göndererek, kral Bagarat'ı da yardıma çağırdı. Bagarat ordusunun başında Bizanslılarla birlikte Türklere karşı yürüdü. Bizans ordusu, Gence'nin Türklerin eline geçmesine engel olarak Türklerin geri çekilmesine neden oldu[42]. Bundan sonra Kutalmış, 1053'de Kars üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi[43].

Selçukluların, Büveyhilerin sıkıştırdığı Bağdad'a hâkim olması (1055) ve Büveyhilerin mağlup olması Sünniliğin zaferi olarak değerlendirildiği için Mısır Fatımi Devletini ve aşırı Şiiilerin harekete geçmesine neden oldu. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ise Bağdad'ı kurtardıktan sonra Kutalmış'ı fetih için Musul, Diyarbekir[44] ve Şam hududuna gönderdi. Ayrıca Taberistan ve Mazenderan bölgelerini de ona verdi[45]. Bağdad'dan kaçan Arslan Besasiri, Rahbe'de Fatımi halifesi Muntasır'ın yardımıyla bir ordu vücuda getirerek Selçuklulara karşı tekrar hareket etmeye başladı. Sultan Tuğrul Bey, Arslan Besasiri'ye karşı Kutalmış ile Musul hâkimi Kureyş b. Bedran'ı görevlendirdi. İki taraf arasında Sincar yakınlarında yapılan savaşta Kutalmış ve yanındaki Kureyş mağlup oldu (29 Aralık 1056)[46]. Bu mağlubiyet üzerine Tuğrul Bey, Bağdat'tan ayrılarak Tekrit (Tikrit)'e geldi. Buradan da el-Bevâvic'e ulaştı. El- Bevâvic'te bulunduğu sırada Yakuti'nin yanına

gelmesiyle Musul üzerine hareket etti. Böylece Selçuklu sultanı, Arslan Besasiri ve taraftarlarını bölgeden uzaklaştırdı. Bunun üzerine Arslan Besasiri'de Mısır'a gitti. Selçuklu Sultanı, Selçukluların aleyhinde faaliyetlerde bulunduğundan dolayı Diyarbekir Mervanîlerinin üzerine yürüdü. Cizre'yi ele geçirdikten sonra Mervanî hükümdarı hediyeler göndererek af dilemesi üzerine hükümdarı affetti. Bu arada Kutalmış'ın, Sincar halkının yaptığı işkenceyi Sultana anlatması üzerine, Selçuklu ordusu Sincar üzerine yürüdü. Yapılan zorlu bir savaştan sonra Sincar ele geçirildi. Tuğrul Bey, Musul, Sincar ve havalisini valiliğine İbrahim Yinal'ı atayarak Bağdad'a döndü[47].

■ Merkezi İdareye Karşı Kutalmış'ın İsyanı ve Ölümü

Tuğrul Bey'in, Errecan, Hûzistan ve Şiraz'ı Hezâresb b. Bengir b. İyad'a vermesi üzerine Arslan Yabgu'nun oğlu Resul Tekin ile Fûlad süratle bu şehirlerin üzerine hareket ederek bölgeyi istila ettiler. Tuğrul Bey, Musul seferinden sonra Hezâres b. Bengir b. İyad'ı Resul Tekin'in üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Resul Tekin esir alınarak Sultanın huzuruna Bağdad'a getirildi[48].

İbrahim Yinal'da vali olarak atandığı Musul'dan ayrılarak Cibal taraflarına geldi. Tuğrul Bey, onun Cibal taraflarına gelmesini isyan olarak kabul ederek elçi gönderip yanına çağırdı. Halifenin de İbrahim Yinal'a mektup yazıp dönmesini istemesi üzerine İbrahim Yinal Bağdad'a, Sultanın yanına geldi. İbrahim Yinal Musul'dan ayrılınca evvelce Selçukluların yanında olup sonradan saf değiştiren Kureyş ve Arslan Besasiri, bu şehrin üzerine yürüyerek kuşattılar. Musul'un düşmesi üzerine sultan Tuğrul Bey, ikinci defa Musul seferine çıkmak zorunda kaldı. Sultanın Nusaybin üzerine yürüdüğü sırada İbrahim Yinal kendisinden ayrılarak Hemedan'a gitti. Esasen bu sırada İbrahim Yinal, Mısır Fatımi halifesinden destek mektupları almıştı. Bu durumu haberi olan Sultan Tuğrul Bey, süratle geri dönerek İbrahim Yinal'ı takibe koyuldu.

Bu sırada İbrahim Yinal'ın kardeşi Ertaş'ın oğulları Muhammed ve Ahmed büyük bir orduyla amcalarının yanına geldiler. Onların gelmesiyle İbrahim Yinal'ın gücü iyice arttı[49]. Bunun üzerine Tuğrul Bey de kardeşi Çağrı Bey'in oğullarına mektup yazarak destek istedi. Yakuti, Kavurt ve Alp Arslan zor durumda olan amcalarının yanına geldiler. İki taraf arasında Rey yakınlarında vuku bulan savaşta İbrahim Yinal mağlup olarak Alp Arslan tarafından esir edildi. Devletin kuruluşundan itibaren aldığı görevleri başarıyla yerine getiren Tuğrul ve Çağrı Beylerle anne bir kardeş olan İbrahim Yinal, Türk devlet geleneğine göre yayının kirişi ile boğularak öldürüldü[50].

Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın isyanını bastırdıktan sonra Kutalmış'ın isyanı ile karşılaştı. Ancak Kutalmış'ın ne zaman isyana başladığı hakkında bilgi yoktur. İbrahim Yinal'ın merkezi idareye karşı yaptığı isyan sonunda mağlup olup öldürülmesi, Kutalmış ve kardeşi Resul Tekin'i isyandan vazgeçirmedi. İki kardeş de mücadeleye devam ettiler. Hatta Kutalmış Bey, Sultan Tuğrul Bey hayatta iken Rey'i kuşattıysa da Amid el-Mülk tarafından uzaklaştırıldı[51].

Kutalmış'ın isyanı Tuğrul Bey'in son günlerinde vuku bulduğu için vezir Amid el-Mülk, isyancı prensi muhasara ile meşguldü. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine muhasarayı kaldıran vezir derhal Rey'e döndü. Tuğrul Bey'in ölümü annesiyle birlikte İsfahan'da bulunan veliaht Süleyman'a bildirildi. Esasen Tuğrul Bey'in çocuğu olmadığından Çağrı Bey'in küçük oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht yaparak annesi ile de evlenmişti. Rey'e gelen Süleyman derhal tahta çıkarıldı. Ancak Süleyman'ın hükümdarlığını isyan halindeki Kutalmış ve babası Çağrı Bey'in yerine Horasan meliki olan Alp Arslan kabul etmedi.

Süleyman'ın saltanatını kabul etmeyen Er-basgan ve Erdem, Kazvin'e giderek burada Alp Arslan adına hutbe okuttular. Kutalmış ise Gird-kûh kalesinden inerek kuvvetli bir ordu[52] ile Rey üzerine yönelerek adına hutbe okuttu. Kutalmış'ın karşısında zor duruma düşen Amid el-Mülk, Alp Arslan'dan yardım istemeye karar verdi. Bunun üzerine Alp Arslan öncü

kuvvetlerini Rey'e göndererek başkenti bırakmamalarını ve kendisinin de hareket halinde bulunduğunu haber verdi. Alp Arslan, amcası Musa İnanç Yabgu'yu kendisine bağlayıp arkasını emniyet altına aldıktan sonra süratle Kutalmış'ın üzerine hareket etti. Ayrıca ona bir mektup göndererek yaptığı işi iyi karşılamadığını ve giriştiği isyana derhal son vermesini istedi. Fakat kuvvetinin çokluğuna güvenen Kutalmış, bu teklifi reddetti. Alp Arslan'ın yaklaştığını haber alan Kutalmış, karşı yürüyüşe geçerek Milh (Dih-i Nemek) vadisini bataklık haline getirdi. İbn Esir'e göre Kutalmış astrolojiye vakıftı ve o gün uğursuzluk gördüğü için savaşı ertelemek için böyle bir yolu seçmişti.

Alp Arslan'ın yanında Emir Kutb ed-Din Külsarığ, Emir Pehlivan, Su-tekin (Sav tekin), Sungurca, Buldacı, Agacı, Altuntak bulunuyordu. Kutlamış'ın yanında ise oğulları ile birlikte kardeşi Resul Tekin ve Aybuğa bulunuyordu. Savaş başlayınca Alp Arslan, bataklıktan geçmemek için bir yol aramışsa da bulamadığı için atını bataklığın içine sürdü. Kutalmış, Alp Arslan'ın bataklıkta çamura saplanacağını beklerken Emir Sungurca, ansızın Kutalmış'ın üzerine yüklendi. Neticede Alp Arslan'ın karşında tutunamayan Kutalmış ve ordusu mağlup oldu. Kardeşi Resul Tekin ile büyük oğlu esir edildi. Kendisi de yaralı olarak Damgan'ın kuzeyinde bulunan Gird-Kûh kalesine doğru çekilirken atından düşerek hayatını kaybetti[53]. El Hüseyini ise onun bir köy ağlında ölü bulunduğunu belirtmektedir[54]. Selçuk-Nâme' de, zayıf düştüğü için ileriye gitmeye gücü kalmadığından dolayı ağıla düşerek orada öldüğü yazılıdır[55].

Kaynaklarda, Alp Arslan'ın zaferden sonra Kutalmış ile birlikte diğer akrabalarının da öldürülmesini emrettiğini, hatta küçük yaştaki Süleyman Şah'ın da ortadan kaldırılmasını istediği belirtilmektedir. Ancak veziri Nizamü'l-Mülk, akrabayı öldürmenin doğru olmayacağını ve uğursuzluk getireceğini söyleyerek bundan vazgeçirdi. Alp Arslan ise Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'ın ve adamlarını ülke sınırları içinde bırakmanın doğru olmayacağını devlete zarar

verebileceklerini ifade etmesi üzerine, Nizamü'l-Mülk, onların sınır bölgesine gönderilebileceklerini söyledi.

Bunun üzerine Süleyman Şah Birecik ve Urfa taraflarına gönderildi[56]. Selçuk-Nâme'de, Nizamü'l-Mülk, Alp Arslan'ın gönlünü aldıktan sonra Kutalmış'ın esir edilen adamlarının her biri gelerek sultan'dan özü dildiler[57]. Bu ifadeler doğru olarak kabul edilecek olursa Kutalmış'ın oğullarının bu tarihten 1072'ye kadarki sonraki hayatları ve bu bölgede neler yaptıkları konusunda fazla bir bilgi yoktur. Ancak bilindiği gibi 1071 Malazgirt zaferinden sonra Alp Arslan, Kutalmış'ın oğulları Süleyman Şah ve kardeşlerini Anadolu'nun fethi ile görevlendirdi. Süleyman Şah da Anadolu'daki faaliyetlerine Urfa ve Birecik bölgesinden başladı. Esasen daha önce Arslan Yabgu'ya bağlı bir kısım Oğuzlar, Horasan'da sıkıştırıldıkları zaman batıya doğru kaydıklarında Anadolu'ya yaptıkları akınlar sırasında Güney doğu Anadolu'ya gelerek yerleştiler. Ayrıca Kutalmış da Tuğrul Bey tarafından bu bölgeye fetih için gönderilmişti. Yani Güneydoğu Anadolu bölgesi Arslan Yabgu Oğuzları tarafından biliniyordu.

■ Sonuç

Türkiye Selçuklu Sultanlarının atası olan Kutalmış, babası Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından tutuklanması üzerine Tuğrul Bey'in yanına gelerek onun hizmetine girmiş ve bu hizmeti isyanına kadar devam etmiştir. Tuğrul Bey'in son yıllarında başlayan isyanı, Alp Arslan zamanında ölümüyle sonuçlanmıştır. Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra Kutalmış'ın oğulları Süleyman, Mansur, Alp İlig, Dolat (Devlet)'ı Anadolu'nun fethine memur ederek Anadolu'ya göndermiştir. Kutalmış oğulları burada fetihlerde bulunarak Türkiye Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Arslan Yabgu oğullarının Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda biten hükümdarlık hayatları böylece Anadolu'da başlamıştır.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY,
Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

■ KAYNAKÇA

- ♦ Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Nâme, hzl. Erdoğan Merçil, I, İstanbul 1977,
- ♦ Aristakes Lastivertc'is History, New York 1985
- ♦ Arpee, Leon, A History of Armenian Chritianity, New York 1946
- ♦ Atsız, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1971, s. 183-189
- ♦ Barthold, V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hzl. H. Dursun Yıldız, Ankara 1990
- ♦ Brosset, M, Histoire de la Georgie, St. Petersburg 1849,
- ♦ Ebu Abdullah Muhammed El-Azimi, Azimi Tarihi, yay. Ali Sevim, Ankara 1988 Grousset, Rene, Histoire de L'Armenie, Paris 1947,
- ♦ Honigsmann, Ermst, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970,
- ♦ İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Çvr. A. Özaydın, IX, İstanbul 1987
- ♦ Kamal al-Din İbn al-Adim; Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab, Yay. Ali Sevim, Ankara 1976
- ♦ Kerimüddin Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, Tashih, Osman Turan, Ankara 1943
- ♦ Konukçu, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992
- ♦ Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara 1979
- ♦ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, çvr. Ahmet Ateş, Ankara 1957
- ♦ Raşid ed-Din Fazlullah, Cami ut-Tevarih, yay. Ahmet Ateş, II, Ankara, 1999
- ♦ Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali El-Hüseyni, Ahbâr üd-Devlet İs- Selçukıyye, Tashih, M. İkbâl, Lahor 1933
- ♦ Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995, s. 16 Sevim, Ali- Yücel Yaşar, Türkiye Tarihi, Ankara 1990
- ♦ Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan, Yay.

Ali Sevim, Ankara 1992

♦ Turan, Osman, Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1996

♦ Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çvr. H. Andreeasyan, Ankara 1987

♦ Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul 1944

■ Dipnotlar:

[1] Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995, s. 16

[2] Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali El-Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet İs-Selçukıyye, Tashih, M. İkbâl, Lahor 1933, s. 2; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1996, s. 65-66; Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 16

[3] Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, çvr. Ahmet Ateş, Ankara 1957, s. 85

[4] El-Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet İs-Selçukıyye, s. 2; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 16

[5] Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 70

[6] Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 16

[7] İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Çvr. A. Özaydın, IX, İstanbul 1987, s. 82

[8] Nur-ı Buhara'da denilmektedir

[9] El-Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet İs-Selçukıyye, s. 2

[10] Müsâmeretü'l-Ahbâr'da Selçuk'un beş oğlundan bahsedilmektedir. Bunlar, İsrail (Arslan), Mikail, Musa, Yunus ve Ahmed. Bkz. Kerimüddin Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, Tashih, Osman Turan, Ankara 1943, s. 10

[11] El-Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet İs-Selçukıyye, s. 3

[12] Atsız, "Arslan Yabgu 'nun Oğlunun Adı", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1971, s. 183

[13] Atsız, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", s. 186

[14] Atsız, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", s. 188-189

[15] "Kutalmış" ismi günümüzde yaygın olarak kullanıldığı için

makalede bu ad kullanıldı.

[16] Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 17-18

[17] İki hükümdar birkaç süvari ile buluşma noktasına gelmiş ve birbirlerini görünce atlarından inmişlerdir. Görüşme bittikten sonra birbirlerine hediye verdikten sonra ayrılmışlardır. Bkz. V.V Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hzl. H. Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 303

[18] Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s. 303-304; Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara 1979, 73

[19] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 86-87; Raşid ed-Din Fazlullah, Cami ut- Tevarih, yay. Ahmet Ateş, Ankara, 1999, II, 5. Cüz, s. 6

[20] Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s. 303-304; Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, 74-75; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 20

[21] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 87

[22] Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, s. 11

[23] Kalincar kalesi, Keşmir'e giden geçitteki bir tepe üzerinde bulunuyordu. Bkz. Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 20

[24] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 87-89; İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 292; Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, s. 11-12; El Hüseyinî, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye, s. 4

[25] Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, s. 14; Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 89-90

[26] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 91; Aksarayî, Arslan Yabgu ile beraber Kutalmış'ında yakalanıp zincire vurulduğunu Daha sonra Tuğrul Bey, Gazne sultanı Mesud'tan Kutalmış'ın hapisten çıkarılıp kendilerine gönderimlisini istediğini söylemektedir. Bkz. Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr Ve Müsâyertü'l-Ahyâr, s. 14

[27] Balhan Türkmenleri de denilen bu Türkmenler, daha sonra Irak Türkmenleri olarak anılacaklardır. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 188

[28] Şimdiki Kızılavrat. Bkz. Togan, Umumi Türk Tarihine

Giriş, s. 188

[29] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 91-92; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 21

[30] Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 21

[31] Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, s. 102-103; Raşid ed-Din, Cami ut-Tevarih, s. 20

[32] Tahran'ın güneyindedir.

[33] Kutalmış ve Resul Tekin'den başka Abu Melik olarak adlandırılan üçüncü kardeşlerini de Hazar Denizi sahillerinin fethi için görevlendirdiği de belirtilmektedir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul 1944, s. 44

[34] Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s. 45; Ali Sevim, Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Ankara 1990, I, s. 33

[35] Azerbaycan'da iki Müslüman hükümet mevcuttu. Bunlardan biri Derbent şehri ile Hazar Denizi kıyılarını içine alan Şirvanşahlar, diğeri ise Nahçıvan, Dübeyl ve Gence şehirlerine hâkim olan Şeddat-oğulları idi. Bkz. Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s. 45

[36] Ebu Abdullah Muhammed El-Azimi, Azimi Tarihi, yay. Ali Sevim, Ankara 1988, s. 5, M. Brosset, Histoire de la Georgie, St. Petersburg 1849, I s. 323; Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çvr. H. Andreasyan, Ankara 1987, s. 84; Sevim, Yücel, Türkiye Tarihi, s. 34

[37] Rene Grousset, Histoire de L'Armenie, Paris 1947, s. 585; Ermst Honigsmann; Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 176

[38] Bizans ordusu, İberia ve Anı bölgesinin valisi Katakalon Kekaumenos ile Vaspurakan yöneticisi Bulgar asıllı Aaron yönetiminde bulunuyordu. Bkz. Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s. 9

[39] Aristakes Lastivertc'is History, New York 1985, s. 19

[40] İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 415; Leon Arpee, A History of Armenian Chritianity, New York 1946; s. 95

[41] İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 415; El-Azimi, Azimi Tarihi, s. 6; Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, s. 86; Aristakes Lastivertc'is History,

s. 23-24; Grousset, Histoire de L'Armenie, s. 587-590; Honigsmann, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, s. 177-178;Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s. 46-47; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 122-123; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 9-11

[42] Brosset, Histoire de la Georgie, I s. 323; El-Azimi, Azimi Tarihi, s. 6, Azimi, muhasaranın bir buçuk yıl sürdüğünü belirtmektedir.

[43] El-Azimi, Azimi Tarihi, s. 10; Aristakes Lastivertc'is History, s. 25

[44] Reşide d-Din'de Diyar-ı Rebia olarak geçmektedir.

[45] Reşide d-Din, Cami ud-Tevarih, s. 26; Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 15

[46] Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan, Yay. Ali Sevim, Ankara 1992, s. 3234; İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 474; El Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye, s. 17

[47] Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan, s. 46; İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 474-477

[48] İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 481

[49] Prof. Dr. Osman Turan, Arsan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resul Tekin'in de İbrahim Yinal'ın yanında olduklarını belirtmektedir. Bkz. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 137

[50] İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 484-489; El Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet is- Selçukıyye, s. 18-19; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Nâme, hzl. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, I, s. 40-41

[51] Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan, s. 126; Turan, Selçuklular Tarihi, s.140

[52] İbn al-Adim Kutalmış'ın askerinin sayısını 90 bin olarak vermektedir. Bkz. Kamal al-Din İbn al-Adim, Bogyat at-Talab Fi Tarih Halab, Yay. Ali Sevim, Ankara 1976, s. 16

[53] Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan, s. 128-129; İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, X, s. 48-49, İbn al-Adim, Bogyat at-Talab Fi Tarih Halab, s. 17-20; El Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye, s. 30-31; Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 15;

- [54] El Hüseyini, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye, s. 31
- [55] Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Nâme, I, s. 54-56
- [56] Reşide d-Din, Cami ud-Tevarih, s. 28; Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 16
- [57] Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Nâme, I, s. 56. Taryhy şahslar